

فصلنامه مطالعات سیاسی

سال یازدهم، شماره ۴۴، تابستان ۱۳۹۸

صفحات: ۷۱-۹۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱/۱۲؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۳/۱۸

آینده پژوهی امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران؛ با تاکید بر منظومه فکری آیت الله العظمی سید علی خامنه ای

مسعود مطلبی* / عباس حیدری**

چکیده

نوشتار توصیفی-تحلیلی حاضر با هدف تبیین و شناخت آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران تلاش دارد با بهره گیری از رویکرد آینده پژوهی به چگونگی مسایلی همچون تبیین و شناخت روندها، پیشرانها، و راهبردهای امنیت فرهنگی در منظومه فکری آیت الله العظمی سید علی خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی پاسخ دهد. نتایج تحقیق نشان می دهد که رهبر معظم انقلاب ضمن توجه به تبیین و تحلیل مسایل مختلف فرهنگ و امنیت فرهنگی در گذشته و حال، به این مهم در آینده هم اهتمام داشته است. چنانکه در نظر ایشان مهم ترین راهبرد برقراری امنیت فرهنگی افزایش آگاهی، شناخت و بصیرت دینی، گسترش و نهادینه سازی امر به معروف و نهی از منکر، فرهنگ سازی و الگوسازی صحیح با محوریت دین اسلام، توجه و گرمی داشت سنت‌های صحیح گذشتگان، مصون سازی از طریق تقویت نهاد خانواده و برقراری عدالت اجتماعی و جلوگیری از فساد، فقر و بیکاری در جامعه اسلامی-ایرانی است و مهم ترین چالش، آسیب‌ها و موانع امنیت فرهنگی عبارتند از ایجاد تردید، ابهام و شبهه در نظام فرهنگی، خودباختگی عناصر جبهه خودی، عملکرد نامناسب برخی از متولیان و دستگاه‌های فرهنگی، تهاجم و شبیخون فرهنگی، التقاط، عدم شایستگی، رفاه طلبی و نیازدگی و کم‌توجهی برخی مدیران و مسؤولان کشور به موضوع فرهنگ.

کلیدواژه‌ها

آینده پژوهی؛ امنیت ملی؛ امنیت فرهنگی؛ تمدن اسلامی؛ جامعه ایرانی.

Mmtp2006@yahoo.com

vista1359@gmail.com

* استادیار گروه علوم سیاسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، گلستان، ایران. (نویسنده مسؤول)

** کارشناسی ارشد مدیریت فرهنگی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

امروزه به دلیل دانش محور شدن فعالیت‌ها و پیشرفت سریع و شتابان علم و فناوری به ویژه در عرصه اطلاعاتی و ارتباطی، سرعت تغییرات نسبت به دوران گذشته رشد چشمگیری یافته و به همین نسبت زندگی انسان شاهد بروز پدیده‌های نوین در امور اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... است که موجب تاثیر بر نحوه و کیفیت آن گردیده است. بکارگیری علم و فناوری با وجود مزایای متعدد، در برخی از موارد آثار و تبعات زیانباری در عرصه زندگی فردی و اجتماعی به دنبال داشته است و موجب آسیب‌های متعدد روحی، روانی، جسمی در سطح زندگی فردی و ناهنجاری‌های فرهنگی- اجتماعی و کاهش امنیت جامعه شده است. مقابله و مهار تهدیدات و آسیب‌های امنیت فرهنگی پیش بودن از مسایل، پدیده‌ها و معضلات آینده را تأکید می‌کند. مطالعات آینده علمی است که با مطالعه عوامل موثر بر ایجاد شرایط آینده، پدیده‌های نوظهور را پیش بینی و تعیین می‌کند. با دانش آینده پژوهی می‌توان تهدیدات و آسیب‌های امنیت فرهنگی را پیش بینی نموده و تمهیدات لازم را برای مدیریت و مهار آن اندیشید(حسینی، ۱۳۹۴: ۱). از این طریق امکان ترسیم تصویری روشن و شفاف از آینده و کنترل عوامل اخلاق گر و همچنین تقویت عناصر سازنده و مفید امنیت فرهنگی برای تصمیم گیران و مسؤولان فراهم می‌گردد و این مسأله ای است که آیت الله خامنه ای به عنوان معمار، ایدئولوگ و فرمانده انقلاب به آن توجه نموده است. فی الواقع ایشان ضمن توجه به تبیین و تحلیل مسایل مختلف فرهنگ و امنیت فرهنگی در حال و گذشته با بهره گیری از رویکرد آینده پژوهی به این مهم در آینده هم اهتمام داشته است. از آنجاکه زیست فرهنگی و امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در قالب سناریوهای منتج از امپریالیسم فرهنگی همچون تهاجم یا ناتوی فرهنگی مورد تهدید قرار گرفته، توجه به آینده پژوهی فرهنگی از یک سو این تهدیدات را خنثی خواهد کرد و از سوی دیگر باعث افزایش و ارتقا امنیت فرهنگی جامعه خواهد شد.

۱. ادبیات نظری

۱-۱. آینده پژوهشی

آینده پژوهی یک حوزه پژوهشی نسبتاً جدید است که قلمرو آن، همه عرصه‌های معرفت نظری و تکاپوهای عملی آدمی را در می‌نوردد و نتایج حاصل از آن می‌تواند تأثیرات گسترده ای

در هر یک از این عرصه‌ها داشته باشد. آینده پژوهی فراتر از پیش بینی و به معنی هنر شکل دادن به آینده به آن شکلی که آینده خواسته می شود. امروزه تغییرات فناوری و متعاقباً تغییر در دیگر جنبه‌های زندگی، افزایش روز افزون وابستگی متقابل کشورها و ملل، تمرکز زدایی جوامع و نهادهای موجود که بدلیل گسترش فناوری اطلاعات شتاب بیشتری یافته است، تمایل روزافزون به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر، لزوم درک بهتر از تغییرات و آینده را برای دولت‌ها و جوامع ایجاد می کند. فی الواقع یکی از مولفه‌های اساسی برای رویارویی با چالش‌ها، آینده پژوهی است که دانش در برگیرنده تمام جنبه‌های مطالعه و پژوهش درباره آینده می‌باشد (Bell, 2003:2-3).

آینده پژوهی شامل مجموعه تلاش‌هایی است که با جستجوی منابع، الگوها و عوامل تغییر یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه ریزی برای آن‌ها می پردازد. آینده پژوهی بازتاب دهنده چگونگی زایش واقعیت «فردا» از دل تغییر یا ثبات «امروز» است. موضوع آینده پژوهی در این مقاله در برگیرنده گونه «دلخواه» برای دگرگونی از حال به آینده است. امروزه تغییرات با آهنگی پرشتاب تر رخ می دهند. تغییرات فناوری و به دنبال آن تغییر در دیگر جنبه‌های زندگی، افزایش روزافزون وابستگی متقابل کشورها و ملل، تمرکز زدایی جوامع و نهادهای موجود که به دلیل گسترش فناوری اطلاعات، شتاب بیشتری یافته است، تمایل روزافزون به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی، قومی و فرهنگی، لزوم درک بهتر از «تغییرات» و «آینده» را برای دولت‌ها، نهادها، کسب و کارها، سازمان‌ها و مردم ایجاد می کند. آینده اساساً دارای عدم قطعیت است. با این همه آثار و رگه‌هایی از اطلاعات و واقعیت‌ها که ریشه در گذشته و اکنون دارند، می توانند رهنمون هر جامعه‌ای به آینده باشند. عدم قطعیت نهفته در آینده برای برخی، توجیه کننده نداشتن دور اندیشی آنان است و برای عده‌ای دیگر منبعی گران بها از فرصت‌ها است.

مطالعه آینده‌های ممکن، بررسی آینده‌های محتمل، بررسی تصویرهای آینده، مطالعه بنیان‌های معرفتی آینده پژوهی، بررسی بنیان‌های اخلاقی آینده پژوهی، تفسیر گذشته و تعیین موقعیت حال، تلفیق دانش و ارزش برای طراحی اقدام اجتماعی، افزایش مشارکت مردمی در تصویر سازی آینده و طراحی آن، ترویج تصویر مطلوب آینده و حمایت از آن، جلوگیری از غافلگیر شدن، شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها و نقاط قدرت و ضعف، از جمله شاخص‌های مهم آینده پژوهی می باشد (عسگری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۸).

۲-۱. چیستی امنیت فرهنگی

دو واژه «امنیت» و «فرهنگ» از واژه‌گانی هستند که هر دانش پژوهی را، در ارائه تعریفی جامع و مانع از آن‌ها، با مشکل رو به رو می‌کند. در واقع باید گفته شود که تعریف از این دو اصطلاح «سهل و ممتنع» است؛ سهل است به خاطر شدت نزدیکی و پیوند این دو مفهوم، با زندگی روزمره انسان و ممتنع به لحاظ توسعه و تنوعی که در معنا و مصادیق آن‌ها مشاهده می‌شود، تا آن جا که برای واژه‌هایی مثل «فرهنگ» بیش از یکصد و شصت تعریف ارائه شده است. با توجه به مطالب یاد شده و کمک به شناخت هر چه بیشتر مفهوم «امنیت» و «فرهنگ» در ابتدا توضیحاتی را، در جهت بیان ابعاد و خصوصیات هر کدام از این دو اصطلاح آورده می‌شود و سپس تعریفی جامع ارائه می‌شود:

۱-۲-۱. امنیت

امنیت از مقوله‌های اساسی است که وجود آن در تمام ابعاد زندگی بشری به گونه‌ای قابل لمس و مؤثر احساس می‌شود و از دیرباز تا کنون در حیات انسانی منشأ تحولات و دگرگونی‌های فراوان شده است. ریشه لغوی این واژه از ثلاثی مجرد «امن»، و با مشتقاتی مانند «ایمان»، «ایمنی» و «استیمان» است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۳: ۱۳۹). این واژه را به مفهوم اطمینان، آرامش در برابر خوف، تفسیر، تعریف و ترجمه کرده‌اند که تا حدود زیادی به واقعیت نزدیک است و شامل دو بعد ایجابی و سلبی در تعریف امنیت می‌شود. از یک سو اطمینان، آرامش فکری و روحی و از سوی دیگر فقدان خوف، دلهره و نگرانی - که موجب سلب آرامش و اطمینان می‌گردند- از کاربردهای دیگر این واژه است. هم‌چنین امنیت از موضوعات بسیار مهمی است که در قرآن و روایات به گستردگی آن اشاره شده است. صورت فارسی و عربی این کلمه به اشکال «امنیت» و «امنیه» در متون اسلامی موجود نیست و بیش تر توجه به این موضوع با عبارات و مشتقاتی از ثلاثی مجرد «أَمِنَ» صورت پذیرفته است. در مجموع از ریشه یا کلمه «امن»، ۶۲ کلمه مشتق شده است و حدود ۸۷۹ بار در قرآن به کار رفته که از این تعداد کار برد، ۳۵۸ مورد در آیات مکی و ۵۲۱ مورد در آیات مدنی است (روحانی، ۱۳۶۸: ۳۷۳-۳۷۲). پیوند معنایی ناگسستنی این اصطلاح با کلمه‌های اسلام، ایمان و مؤمن نشان دهنده اهمیت فوق‌العاده مفهوم امنیت است. مفهومی که علاوه بر قرآن و روایات، به وفور در ادعیه اسلامی و شیعی دیده می‌شود. از سوی دیگر در فرهنگ لغات و اصطلاحات سیاسی، امنیت، «بی‌خطر کردن، تأمین کردن، امن کردن، در امان نگه داشتن» تعریف شده است (نوروزی

خیابانی، ۱۳۷۴؛ آشوری، ۱۳۸۷: ۳۸). به لحاظ مفهومی امنیت حالت فراغت نسبی از تهدید یا حمله یا آمادگی برای رویارویی با هر تهدید و حمله را گویند. امنیت در گفتمان سلبی بر نبود خطر و تهدیدات استوار است؛ ولی امنیت در گفتمان ایجابی به تأمین و تضمین آسایش و آسودگی نظر دارد. بر این اساس می‌توان گفت امنیت پدیده‌ای ادراکی و احساسی است، یعنی برای تحقق آن باید این اطمینان در ذهن توده مردم، دولتمردان و زمامداران و تصمیم گیرندگان به وجود آید که ایمنی لازم برای ادامه زندگی بدون دغدغه وجود دارد (خوش‌فر، ۱۳۷۸: ۹۶). بدیهی است که عوامل بیرونی در به وجود آمدن این ادراک و احساس به طور مستقیم نقش دارند.

در مجموع امنیت عبارت از وضعیتی آرام بخش است که انسان به گونه‌ای نسبت به جان، مال، ناموس و حیثیت خود اطمینان داشته باشد که هیچ عامل مخربی حیات و هستی او را مورد تهدید قرار نمی‌دهد. هر گاه این آرامش و تهدید در سطح ملی نسبت به استقلال کشور، ما یملک و منافع ملی، حیثیت و اعتبار سیاسی وجود داشته باشد امنیت و یا عدم امنیت ملی وجود دارد.

۱-۲-۲. فرهنگ

از نظر اکثر محققان و صاحب نظران، ارائه تعریفی یگانه از «فرهنگ» کاری بسیار دشوار است؛ زیرا «فرهنگ» مقوله‌ای پیچیده و مناقشه‌انگیز است و به قول گوردن و ماندی یکی از شخصی‌ترین، پراکندترین و در عین حال سیاسی‌ترین مقولات به شمار می‌رود (گوردن، ماندی، ۱۳۸۱: ۸۲). «مالینفسکی»^۱ فرهنگ را این چنین تعریف می‌کند: «فرهنگ، خواه ابتدایی و یا پیچیده، کلیتی اجتماعی شامل؛ ابزارهای مادی و امور غیرمادی حیات انسان نظیر اعتقادات و اندیشه‌ها و ملکات و عاداتها است که انسان را به مقابله با امور محسوسه‌ای که با آن مواجه است، توانمند می‌کند». به نظر او «هر فرهنگ شامل عوامل مختلفی دانسته می‌شود که جنبه‌های مادی، ارزش‌های اجتماعی، هنجارها و مفاهیم ذهنی مهم‌ترین آنهاست» (معینی، ۱۳۷۴: ۹۷). و در تعریف دیگر از وی که بر میراث اجتماعی تأکید دارد می‌گوید: «این میراث اجتماعی مفهوم اصلی در انسان‌شناسی است که بیشتر آن را «فرهنگ» می‌نامند... فرهنگ عبارت است از مهارت‌ها، کارها، فرایندهای فنی، گمان‌ها، عاداتها، و ارزش‌ها» (آشوری،

1. Bronisław Malinowski

۱۳۹۶: ۵۲) که در این تعریف وی بر اکتسابی بودن فرهنگ و انتقال آن از نسلی به نسل دیگر اشاره کرده است.

«هرسکویتس»^۱ در تعریف فرهنگ چنین می‌گوید: «فرهنگ اساساً بنایی ست بیانگر تمامی باورها، رفتارها، دانش‌ها، ارزش‌ها، و خواسته‌هایی که شیوه‌ی زندگی هر ملت را باز می‌نماید... و سرانجام عبارت است از هر آنچه یک ملت دارد، هر کاری که می‌کند و هر آنچه می‌اندیشد». وی ویژگی‌های سه‌گانه و به ظاهر متناقضی در تعریف فرهنگ بیان می‌دارد که معانی شگرفی را با خود دارد:

۱. «فرهنگ «عام» ولی «خاص» است.

۲. فرهنگ «متغیر» ولی «ثابت» است.

۳. پذیرش فرهنگ «اجباری» ولی «اختیاری» است» (روح‌الامینی، ۱۳۷۷: ۲۰-۱۹).

«آنتونی گیدنز»^۲ در تعریفی کم و بیش متفاوت از دیگران فرهنگ را اینگونه تعریف می‌کند: «فرهنگ به مجموعه‌ی شیوه زندگی اعضای یک جامعه اطلاق می‌شود؛ چگونگی لباس پوشیدن آن‌ها، رسم‌های ازدواج و زندگی خانوادگی الگوهای کارشان، مراسم مذهبی و سرگرمی‌های اوقات فراغت، همه را دربر می‌گیرد. همچنین شامل کالاهایی می‌شود که تولید می‌کنند و برای آن‌ها مهم است. مانند تیر و کمان، خیش، کارخانه و ماشین، کامپیوتر، کتاب و مسکن» (گیدنز، ۱۳۸۵: ۳۶). و اما از میان تعریف‌های اندیشمندان، «ادوارد تایلور»^۳ که یک مردم‌شناس انگلیسی است، گوی سبقت را ربوده و بهترین تعریف از فرهنگ را ارائه کرده است، به نحوی که جامعه‌شناسان و بزرگان سایر علوم به تعریف وی از فرهنگ تاسی می‌نمایند: «فرهنگ مجموعه پیچیده‌ای است که شامل معارف، معتقدات، هنرها، صنایع، فنون، اخلاق، قوانین، سنن، و بالاخره تمام عادات و رفتار و ضوابطی است که فرد به عنوان عضو جامعه، از جامعه خود فرا می‌گیرد و در برابر آن جامعه وظایف و تعهداتی را بر عهده دارد» (روح‌الامینی، ۱۳۷۷: ۱۸-۱۷).

۱-۲-۳. تعریف امنیت فرهنگی

با توجه به مطالبی که درباره‌ی ابعاد و خصوصیات دو واژه «امنیت» و «فرهنگ» بیان شد اینک تعاریف ذیل از امنیت فرهنگی ارائه می‌شود:

1. Melville Herskovits

2. Anthony Giddens

3. Edward Taylor

- مصونیت فرهنگ فرد و جامعه، از هر گونه تعرض و تهدید را امنیت فرهنگی می‌نامند.
- امنیت فرهنگی عبارت از ایجاد وضعیتی مطمئن، آرامبخش و خالی از هر گونه تهدید و تعرض می‌باشد که انسان نسبت به دین، افکار، اخلاق، آداب و رسوم، باورها و ارزش‌ها، میراث فرهنگی، آثار ادبی و... تدارک دیده است.

- امنیت فرهنگی در معنای عینی آن «فقدان تهدید» میراث فرهنگی و آثار و ارزش‌های کسب شده است و در معنای ذهنی آن «فقدان ترس» از حمله‌ها و حمله‌هایی است که ارزش‌ها، آداب و رسوم، اعتقادات و باورها را در معرض خطر استحاله و یا نابودی قرار می‌دهد.

بسیاری معتقدند بحث از امنیت فرهنگی در ذیل موضوع امنیت ملی قرار دارد و یکی از مؤلفه‌های اصلی آن را تشکیل می‌دهد. امنیت فرهنگی یکی از مهم‌ترین ابعاد امنیت ملی و به مفهوم آن است که از یک سو فرهنگ جامعه از مؤلفه‌های عقلایی، واقع‌بینانه، سازنده، عادلانه، پویا و منطبق با معیارهای مطلوب علمی شکل گرفته باشد و از سوی دیگر فرهنگ و تولیدات فرهنگی جامعه نیز ضمن در امان بودن از خطر تهدیدها، از روند رشد فزاینده‌ای برخوردار باشند (علوی، ۱۳۹۵: ۱۲۳؛ رجایی، ۱۳۹۶: ۵۷).

از منظر اسلامی، امنیت فرهنگی به معنای از بین بردن کلیه تنوع‌ها و تفاوت‌های موجود در بین افراد اجتماع در حوزه فرهنگی و یکسان‌سازی آن‌ها نیست. البته لازم است در هر نظام سیاسی مواظبت شود تا تفاوت‌ها به شکاف‌های عمیق تبدیل نشوند و این شکاف‌ها دائماً می‌بایستی از حیث عمق و سطح توسط دولت‌ها کنترل شود تا جامعه دچار از هم پاشیدگی نگردد (آشنا، اسمعیلی، ۱۳۷۴: ۸۰-۷۹). از سوی دیگر مقابله با تهاجم فرهنگی در تضمین امنیت فرهنگی بسیار مهم است که دارای سه صورت «تحمیل فرهنگی»، «تخریب فرهنگی» و «تهدید فرهنگی» می‌باشد.

۲. آینده پژوهی فرهنگ در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای

توجه و نگاه به آینده و کاوش و کنکاش درباره آن به هر شکل، می‌تواند جزء آینده‌پژوهی قرار گیرد؛ چه این نگاه به نیت درک و فهم آینده باشد؛ چه جهت پیش‌بینی و تعمیم یافته‌ها؛ چه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های کلان و جزئی و چه بررسی و شناخت اندیشه‌ها و دیدگاه‌ها. مهم‌ترین رکن «آینده‌پژوهی» درک و شناخت آینده و ترسیم و تصویر وضعیت‌های ممکن و محتمل از آن و حرکت به سمت وضعیت مطلوب و مرجح است.

آینده فرهنگ و امنیت فرهنگی انقلاب اسلامی موضوعی پیچیده و گسترده است که تامل پیرامون آن، موجب آغاز گفت و گوهای عمیق، پردامنه و ضروری در جامعه امروز ایرانی خواهد شد (محرمی، ۱۳۹۷: ۶۵). طرح این بحث، به لحاظ ویژگی آینده نگری آن موجب در نوردیدن مرزهای گذشته و ایجاد آینده نگری در متفکران و نخبگان فکری جامعه خواهد شد و در پی آن موضوع مهم «طرحی برای آینده فرهنگ و امنیت فرهنگی» را به عنوان ضرورتی امروزی مطرح خواهد نمود. این موضوع خصوصاً هنگامی که به مباحث ژئوکالچر ایران، فلسفه تاریخ، جامعه مهدوی و جهانی شدن فرهنگ ارتباط پیدا می کند، دوچندان خواهد شد. از سوی دیگر به همان اندازه که نگرش های گوناگون در فهم واقعیت های فرهنگ و امنیت فرهنگی انقلاب اسلامی موثر هستند، در ترسیم و طراحی آینده نیز نقش اساسی دارند و بنابراین موضوع آینده امنیت فرهنگی انقلاب اسلامی را باید بحثی چند بعدی و چند جهتی دانست و این به آن معنی است که بحث های این حوزه بسیار عمیق تر، ژرف تر و گسترده تر از تصور حوزه نخبگی هستند (آشنا، اسمعیلی، ۱۳۷۴: ۸۶-۸۵).

در قبال و نسبت به آینده امنیت فرهنگی، رویکردهای گوناگونی مطرح است، از جمله:

۱. بی اعتنایی و نادیده انگاری.
 ۲. تسلیم، و منفعلانه رضا به قضا دادن.
 ۳. مقاومت «ناشیانه» در برابر تغییرات و تحولات فرهنگی به نیت جلوگیری از وقوع آن ها.
 ۴. تلاش مذبحخانه در آخرین لحظات به نیت بهبود بخشی حداقلی.
 ۵. برخورد تخریبی به قصد برساختن آرمانشهرغایت مطلوب از رهگذر نابود کردن وضع موجود و بازگشت به نقطه صفر.
 ۶. کوشش در جهت شناخت ظرفیت های فرهنگی و اهتمام در مسیر شکل دادن به آن ها.
- شکی نیست که ماهیت انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ بیش از هر چیزی متکی به شاخصه های فرهنگی و ارزشی جامعه اسلامی ایران بوده و هم اکنون نیز یکی از مهمترین دغدغه های حقیقی و اولویت های حیاتی نظام اسلامی، در حوزه مباحث امنیت فرهنگی شمرده می شود. به عبارتی وقتی پذیرفته شود که انقلاب اسلامی ایران، به معنای واقعی کلمه تنها انقلاب فرهنگی در طول تاریخ بشر بوده که هدفش مینا و اساس قرار دادن فرهنگ غنی اسلامی در کلیه شؤون فردی و اجتماعی کشور است، حیاتی بودن توجه به «فرهنگ» بیشتر جلوه گر خواهد شد.

در واقع شناخت مبانی فرهنگی و به کارگیری صحیح آن در تعامل با مردم به اندازه‌ای مهم و تاثیرگذار است که امام خمینی(ره) در این باب فرمودند: «فرهنگ مبدأ همه خوشبختی‌ها و بدبختی‌های یک ملت است. نفوذ و جایگزین شدن فرهنگ آمـوزنده اسلامی، ملی و انقلاب فرهنگی در تمام زمینه‌ها در سطح کشور آنچنان محتاج تلاش و کوشش است که برای تحقق آن سالیان دراز باید زحمت کشید. راه اصلاح یک مملکت، فرهنگ آن مملکت است. اصلاح باید از فرهنگ شروع شود. تبلیغات که همان شناساندن خوبی‌ها و تشویق به انجام آن و ترسیم بدی‌ها و نشان دادن راه گریز و منع از آن است، از اصول بسیار مهم اسلام عزیز است.» (صحیفه امام، ۱۳۷۹، ج ۳: ۳۰۶). به تعبیری دیگر، جامعه رشید جامعه‌ای است که بتواند نیازهای فرهنگی خویش را در رهگذر حیات و حرکت اجتماعی بازشناخته، از تظاهرات و تمایلات کاذب یا گذرا تفکیک کند و قدرت پاسخگویی به این نیازها و بهره‌گیری از آن‌ها را در جهت رشد و کمال معنوی و مادی دارا باشد. شرط لازم برای تحقق چنین مطلوبی نیز آن است که زمامداران اصولگرا و واقعگرا بتوانند سیاست گذاری و برنامه ریزی کرده و اهم محورهای لازم برای این حرکت را تبیین کنند.

۲-۱. دغدغه‌های فرهنگی

دغدغه‌ها و نگرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای نسبت به عرصه‌ی فرهنگ و هنر، نه امر جدید و تازه‌ای است و نه امری عارضی، مناسبتی و نمایشی. این موضوع در کلام خود ایشان نیز به روشن‌ترین وجه بیان شده است: «در عرصه‌ی فرهنگ، بنده به معنای واقعی کلمه، احساس نگرانی می‌کنم و حقیقتاً دغدغه دارم. این دغدغه از آن دغدغه‌هایی است که آدمی به خاطر آن، گاهی ممکن است نصف شب هم از خواب بیدار شود و به درگاه پروردگار تضرع کند. من چنین دغدغه‌ای دارم.» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور، ۱۳۷۳/۴/۲۲).

در میان شخصیت‌های برجسته‌ی مذهبی و سیاسی و رهبران انقلاب، کمتر کسی است که فرهنگ و هنر برای آن‌ها «دغدغه» و «مسأله» جدی بوده باشد. البته در دهه‌های اخیر عکس یادگاری گرفتن با هنرمندان، حضور نمایشی در مجامع هنری، و استفاده‌ی ابزار از هنرمندان در تبلیغات انتخاباتی، میان اهل سیاست رایج شده است. اما کمتر کسی در میان سیاستمداران برجسته‌ی فعلی یافت می‌شود که همچون آیت‌الله خامنه‌ای سال‌ها قبل از آن که در جایگاه مناصب دولتی و حکومتی قرار گیرد و با چهره‌های برجسته‌ی شعر و ادب ایران مرادده داشته و

با روشنفکران و نویسندگان شاخص کشور در ارتباط بوده باشد؛ حتی شعرا و نویسندگانی که چندان وجهه مذهبی نداشتند. خود ایشان در این خصوص گفته‌اند:
 «بنده با هنرمندها از شکل‌های مختلف - بیشتر هنرمندهای عرصه‌ی شعر و ادبیات و قصه و این حرف‌ها - از دوران جوانی تا حالا زیاد سر و کار داشتم و لطافت و ظرافت روح این‌ها را می‌دانم.» (بیانات در دیدار هنرمندان و دست‌اندرکاران صداوسیما، ۱۳۸۹/۱۲/۴).

نمودار فرهنگ از دیدگاه مقام معظم رهبری

۲-۲. روندهای آسیب‌زای فرهنگی

آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، از ابتدای دوران رهبری خود، به طور مستمر دغدغه‌ها و نگرانی‌های خود را در حوزه فرهنگ مطرح کرده و بارها در دیدار با اصحاب فرهنگ و هنر، دانشجویان و دانشگاهیان، اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی و مدیران و مسؤولان اجرایی و فرهنگی کشور درباره مهم‌ترین آسیب‌های فرهنگی کشور سخن گفته است. بر این اساس، در این بخش از تحقیق، مهم‌ترین آسیب‌های فرهنگی کشور از دیدگاه ایشان بررسی می‌شود.

آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، در آسیب‌شناسی فرهنگی کشور، عوامل آسیب‌زا را به دو دسته عوامل درونی و بیرونی تقسیم و تأکید می‌کند که باید هنگام آسیب‌شناسی، به دور از هر گونه افراط و تفریط، به هر دو دسته عوامل به موازات هم توجه کرد. ایشان در یکی از سخنان خود در این باره می‌فرماید: «در آسیب‌شناسی انقلاب باید نقش عوامل درونی و بیرونی، هر دو ملاحظه بشود. البته اینجا دو افراط وجود دارد که من مایلیم ذهن خودم را همواره از هر دو افراط رها کنم و ذهن مردم را هم بر حذر بدارم که دچار این دو افراط نشوند. یکی اینکه ما عوامل بیرونی را عمده کنیم و از عوامل درونی غافل بمانیم؛ دیگری به عکس، عوامل درونی را عمده کنیم و از عوامل بیرونی غافل بمانیم. الان کسانی هستند که به هر دو این افراط‌ها هم مبتلا هستند؛ هر دو عامل، جداً وجود دارد.» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش آسیب‌شناسی انقلاب، ۱۳۷۷/۱۲/۱۵).

پس از این مقدمه، مهم‌ترین آسیب‌های درونی و بیرونی فرهنگ کشور را از آیت‌الله خامنه‌ای به تفکیک بررسی می‌شود:

۲-۱- آسیب‌های درونی

آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار گروهی از هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور پس از اشاره به جبهه فرهنگی و هنری خودی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به طور خودجوش در کشور به وجود آمد، به بررسی آسیب‌ها و مشکلات این جبهه می‌پردازد و مهم‌ترین آسیب آن را اثرپذیری، سایش و ریزش می‌داند؛ آسیبی که بر فرهنگ اسلامی - ایرانی کشور نیز اثر گذاشته و مشکلاتی را به وجود آورده است. ایشان در این زمینه می‌فرماید: «حاصل و خلاصه حرف من این است که احساس می‌کنم این جبهه، دچار آفت سایش شده است. حال می‌خواهیم ببینیم چه کار می‌شود کرد که این ساییدگی متوقف و این حالت سایش روزافزون کم شود؟» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور، ۱۳۷۳/۴/۲۲).

با توجه به تأکید مقام معظم رهبری بر آسیب‌های درونی و نقش مهمی که این آسیب‌ها در تخریب، تباهی و انحطاط فرهنگ اسلامی- ایرانی حاکم بر کشور دارد، ابتدا به بررسی مهم‌ترین آسیب‌های درونی اهتمام می‌گردد (شفیعی سروسنانی و خبازی، ۱۳۹۳).

الف) کم‌توجهی مسؤولان خودی فرهنگ

ایشان نخستین عامل سایش جبهه فرهنگی خودی را چنین بیان می‌فرماید: «یکی از عوامل سایش در جبهه خودی این است که مسؤولین خودی فرهنگ، مانند وزارت ارشاد و بعضی دستگاه‌های دیگر، به آن کم‌توجهی کردند. از ابتدا که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تشکیل شد، بایستی دفتر گزینش دایر می‌کرد و به سراغ کسانی که اهل نویسندگی، شعر، فیلم‌سازی، موسیقی حلال و دیگر رشته‌های هنری بودند، می‌رفت. حتی به سراغ کسانی می‌رفت که صدای خوبی برای خوانندگی داشتند. ... دایر کردن چنان دفتر گزینشی در وزارت ارشاد لازم بود تا مراجعه‌کنندگان دارای استعداد هنری را جذب می‌کردند یا حتی به سراغشان می‌رفتند... اما چنین کاری نکردند» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور ۱۳۷۳/۴/۲۲).

ب) خودباختگی عناصر جبهه خودی

خودباختگی فرهنگی یکی دیگر از آسیب‌های فرهنگی درونی در نظر آیت‌الله خامنه‌ای بشمار می‌آید چنانکه در این زمینه بیان می‌فرماید: «خودباختگی عناصر جبهه خودی در مقابل شخصیت‌های جبهه دشمن، به خاطر احساس برتری صنفی آن شخصیت‌ها بر این عناصر بود... البته این مرعوبیت، گاهی مرعوبیت صرف و گاهی تأثر و انجذاب از طرف مقابل بود.» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور ۱۳۷۳/۴/۲۲).

ج) تردید در وفاداری نظام اسلامی به آرمان‌های خود

آیت‌الله خامنه‌ای در این باره چنین می‌فرماید: «عامل دیگری که وجود دارد، این است که در جبهه خودی، بعضاً به دلایلی، در پای‌بندی نظام به حرف‌ها و آرمان‌های خودش تردید شد. اگر بخواهیم مثال کاملاً واضحی بزنیم ... مسأله قبول قطع‌نامه ۵۹۸ و پایان جنگ بود که عده‌ای را مردّد کرد. منتها... در آن قضیه، عاملی وجود داشت که همان وجود امام بود. چون امام گر بود، دریا بود و مورد تردید قرار نمی‌گرفت. ... ناگفته نماند که در طول پانزده سال اخیر، از این قبیل قضایا مکرراً اتفاق افتاده است. گاهی احساس تردید در عنصر خودی، به‌جا، ولی اکثراً بیجا بوده است.» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور ۱۳۷۳/۴/۲۲).

د) دعوای جناحی

آیت الله خامنه‌ای، این عامل را چنین تبیین می‌کند: «یک عامل دیگر از عوامل هزم (هضم) جبهه خودی و سایش آن، کشیده شدن پای عناصر این جبهه به دعوای خطی است که در برهه‌ای از زمان، در این کشور واقعاً فاجعه آفرید. ناگهان بین سیاست‌پون، نمایندگان مجلس و برخی دیگر از مسؤولین، دعوایی بروز کرد که اصل آن دعوای، موجّه نبود. هر دو خط، بلاشک، در حدی جرم داشتند. هر دو خط، هم آدم‌های بسیار خوب داشتند، هم آدم‌های ناباب داشتند، هم آدم‌های متوسط داشتند.» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور ۱۳۷۳/۴/۲۲).

ه) فریفته شدن به دنیا و جلوه‌های آن

آیت الله خامنه‌ای در این باره نیز می‌فرماید: «عامل دیگر که امتحان بسیار بزرگی بر سر راه همه است، عامل دنیا و جلوه‌های فریبنده آن بود. در جبهه خودی، برخورداری مادی، کم و امکانات ناچیز بود. جلوه‌های دنیا پر جاذبه است و چشم‌ها و دل‌ها را می‌فریبد؛ چنان‌که بعضی از کسان را فریفت. «دنیا» هم که می‌گویم، فقط پول و خانه و خودرو شخصی نیست. چیزهای دیگر هم هست. اسم در کردن، تعریف شنیدن، ستایش شنیدن، تمتعات ناروا و نادرست جنسی و همه امکاناتی که نفس انسان آن‌ها را می‌خواهد، دنیا و جلوه‌های آن است. چنین وسوسه‌هایی هم در عده‌ای پدید آمد. البته عده زیادی واقعاً ایستادند و مردانه مقاومت کردند، ولی بعضی از افراد هم - به ندرت - در مقابل این وسوسه‌ها و جلوه‌های دنیوی، پایشان سست شد.» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور ۱۳۷۳/۴/۲۲).

و) کم‌توجهی مدیران و مسؤولان کشور به موضوع فرهنگ

با وجود ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی و تأکیدهای فراوان امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری بر ضرورت تلاش مستمر، منسجم و هدفمند برای تعالی فرهنگ جامعه، تاکنون مدیران و مسؤولان اجرایی کشور - چنان‌که باید و شاید - به موضوع فرهنگ توجه نکرده‌اند. آیت الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «با اینکه نظام جمهوری اسلامی، از آغاز بر یک مبنای فرهنگی بنیان شد و رهبر و پدیدآورنده این نظام، یک عنصر بیش از همه چیز فرهنگی بود و مسؤولان این نظام هم در طول این مدت، تقریباً همیشه همین‌طور بوده‌اند، در عین حال باید اعتراف کنیم که در زمینه‌های فرهنگی، آن کار مطلوب و مورد انتظار را خیلی انجام نداده‌ایم. نه اینکه کس خاصی یا جمع خاصی مورد سؤال باشد. نه، مجموعاً در زمینه‌های فرهنگی، ما کم

کاری داریم؛ حتماً این را باید قبول کنیم (بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۶۹/۰۹/۱۳۹).

اوج گلایه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب از بی‌توجهی به موضوع فرهنگ را در سخنان ایشان، خطاب به رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت وقت در سال ۱۳۸۶ می‌توان مشاهده کرد که در آن به صراحت خواستار «رفع مظلومیت» از بخش فرهنگ کشور شد و فرمود: «نکته بعدی که می‌خواهم سفارش کنم، این است که از بخش فرهنگ رفع مظلومیت کنید. بخش فرهنگ انصافاً بخش مظلومی است. الان در گزارش آقای رئیس جمهور، اصلاً اسمی از فرهنگ نیامد؛ یا در اولویت‌بندی‌ها این اولویت فدای اولویت‌های دیگر شد و آن‌ها تقدم پیدا کرد که در کوتاهی وقت بیان بشود! این مظلومیت است دیگر. واقعاً مسأله فرهنگ را دست کم نگیرید. خیلی از مشکلات جامعه ما با فرهنگ‌سازی حل می‌شود..» (بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۶/۶/۴).

ز) عملکرد نامناسب دستگاه‌های فرهنگی

به تصریح آیت‌الله خامنه‌ای، نهادها و سازمان‌های گوناگون فرهنگی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، عملکرد مناسبی در حوزه فرهنگ نداشته‌اند که این موضوع به عوامل گوناگونی چون نداشتن طرح و برنامه دقیق، مشخص، زمان‌مند، سوءمدیریت، نداشتن نیروی انسانی متعهد و توان‌مند، کم‌کاری، بی‌دقتی و بدسلیقگی برمی‌گردد. ایشان هنگام برشمردن آسیب‌های درونی انقلاب اسلامی می‌فرماید: «یکی، سوء عملکرد در همه زمینه‌هاست؛ از جمله در تبلیغ که جای صحبت از صدا و سیما هم هست. ... هر دستگاهی که عملکرد مؤثری دارد، اگر این عملکرد را اصلاح نکند یا در آن اشکالی و آسیبی وجود داشته باشد، دارای سوء عملکرد است» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش آسیب‌شناسی انقلاب، ۱۳۷۷/۱۲/۱۵).

ح) دنیاطلبی و رفاه‌زدگی

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، یکی دیگر از آسیب‌های جدی درونی فرهنگی کشور، دنیاطلبی و رفاه‌زدگی است. «غرض و مراد ما، دل سپردن به دنیاست که البته مقدار زیادی از مشکلات ما ناشی از این مسأله است! من مسؤول دولتی و حکومتی یا من روحانی باید مواظب باشم - به خصوص ما دو صنف، خصوصیتی داریم - یک وقت گفتند: «وای به حال آن کسانی که هر دو هستند؛ هم مسؤول حکومتی، هم روحانی - اینها مشکلشان بیشتر و تکلیفشان سنگین‌تر است! توقع مردم، به‌جا و به‌حق از آن‌ها بیشتر است؛ خدای متعال هم آن‌ها را بیشتر

مورد سؤال قرار خواهد داد؛ چون اثر عملشان هم بیشتر است.» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش آسیب‌شناسی انقلاب، ۱۳۷۷/۱۲/۱۵).

۲-۲-۲. آسیب‌های بیرونی

آیت الله خامنه‌ای در همه دوران رهبری خود، همواره با دقت و تیزبینی تمام، آسیب‌ها و تهدیدهای بیرونی فرهنگ اسلامی - ایرانی کشور را رصد کرده و در موقع مناسب، هشدارها و تذکرات لازم را به مدیران و مسؤولان اجرایی و فرهنگی کشور داده است. در اینجا به اختصار، مهم‌ترین آسیب‌های بیرونی فرهنگ از دیدگاه ایشان بررسی می‌شود:

الف) تهاجم، شبیخون و ناتوی فرهنگی

آیت الله خامنه‌ای به مهم‌ترین آسیب بیرونی فرهنگ؛ یعنی تهاجم فرهنگی بیگانگان که ایشان از سال ۱۳۶۸ تاکنون با عناوین گوناگونی چون هجمه فرهنگی، شبیخون فرهنگی، جنگ فرهنگی و ناتوی فرهنگی از آن یاد کرده و نسبت به آن هشدار داده است: «تهاجم فرهنگی این است که یک مجموعه - سیاسی یا اقتصادی - برای مقاصد سیاسی خود و برای اسیر کردن یک ملت، به بنیان‌های فرهنگی آن ملت هجوم می‌برد. چنین مجموعه‌ای هم چیزهای تازه‌ای را وارد آن کشور و آن ملت می‌کند، اما به زور، اما به قصد جای‌گزین کردن آن‌ها با فرهنگ و باورهای ملی.» (بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی، ۱۳۷۱/۵/۲۱).

با تشدید تهاجم فرهنگی، مقام معظم رهبری تحول رویکرد دشمنی فرهنگی علیه انقلاب اسلامی را با مفهوم جدیدی، بیان کرده و از اصطلاح «شبیخون فرهنگی» برای تبیین وضعیت جدید استفاده کردند. با توجه به ابعاد این موضوع، ایشان فقط در این رابطه یک رهنمود کلی داده و فرمودند: «... دشمن از راه اشاعه فرهنگ غلط - فرهنگ فساد و فحشا - سعی می‌کند جوان‌های ما را از ما بگیرد. کاری که دشمن از لحاظ فرهنگی می‌کند، یک تهاجم فرهنگی بلکه باید گفت یک «شبیخون فرهنگی» یک «غارت فرهنگی» و یک «قتل عام فرهنگی» است. امروز دشمن این کار را با ما می‌کند...» (بیانات در دیدار اعضای حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی ۱۳۷۱/۴/۲۲). مقام معظم رهبری در پیامی به کنگره اسلامی دانشجویان درباره شبیخون فرهنگی فرمودند:

«... کسانی که دیروز هشدار در برابر شبیخون فرهنگی را جدی نمی‌گرفتند، امروز آن را به چشم خود می‌بینید. بی‌شک نخستین آماج این شبیخون، جوانان اند، به ویژه آنان که در جاده

دانش و فرزاندگی قدم برمی دارند و آینده فرهنگی و سیاسی کشور در دست آنهاست.» (بیانات در مورخه ۱۳۸۰/۶/۱۰).

ب) احیا و بازگشت جریان روشنفکری بیمار

به تعبیر آیت الله خامنه‌ای، جریان روشنفکری در ایران، بیمار، وابسته و بی ایمان متولد شد (بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی، ۱۳۷۱/۵/۲۱ و سخنرانی در تاریخ ۱۳۷۴/۷/۲۵). ایشان در این باره می‌فرماید: «من بارها گفته‌ام که روشن فکری در ایران، بیمار متولد شد. مقوله روشن فکری، با خصوصیتی که در عالم تحقق و واقعیت دارد - که در آن، فکر علمی، نگاه به آینده، فرزاندگی، هوشمندی، احساس درد در مسائل اجتماعی و به خصوص آنچه که مربوط به فرهنگ است، مستتر است - در کشور ما بیمار و ناسالم و معیوب متولد شد. چرا؟ چون کسانی که روشنفکران اول تاریخ ما هستند، آدم‌هایی ناسالمند» (بیانات در جمع دانشجویان دانشگاه تهران، ۱۳۷۷/۲/۲۲).

این جریان از ابتدای پیدایش، دو ویژگی عمده داشت؛ نخست، ضدیت با باورها و ارزش‌های دینی و دوم، شیفتگی نسبت به تمدن غربی و بیگانگان.

ایشان دلیل جذب نشدن روشنفکران به انقلاب اسلامی را این‌گونه بیان می‌فرماید: «روشنفکران همواره وابستگی‌هایی دارند که تصرف آن‌ها، ولو از ناحیه یک فکر زلال پاکِ خالص، مشکل است. یعنی اگر فرض کنیم که ما یک وقت نتوانستیم روح حساسی را جذب کنیم، دلیلش این است که بد یا غلط می‌گوییم. دلیلش این نیست که تصادفاً، در ارتباط با آن روح حساس، وضع و محاذات مناسب برای اینکه جذب شود، پیدا نشده است. روحی که با یک اخم، با یک تأخیر و با یک بی‌توجهی، افسرده و پژمرده می‌گردد، نمی‌شود توقع داشت که حتماً هر فکر صحیحی او را جذب کند. پس نتیجه می‌گیریم که دلیل عدم انجذاب روشن فکران به انقلاب، نقص ایده و فکر و اندیشه انقلاب نبود؛ چون پیش از آن، خیلی از همین روشن فکران، به دستگاهی که اصلاً فکر و اندیشه نداشت - یعنی دستگاه حکومت پهلوی - جذب شدند» (بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور، ۱۳۷۳/۴/۲۲).

آیت الله خامنه‌ای، در یکی دیگر از سخنان خود، به تلاش برای احیای جریان روشنفکری بیمار و وابسته پس از دوران جنگ تحمیلی اشاره کرده و می‌فرماید: «از بعد از جنگ تلاش‌هایی جدی شروع شده برای اینکه روشنفکری ایران را به همان حالت بیماری قبل از انقلاب برگردانند - برگشت به عقب، ارتجاع - یعنی باز قهر کردن با مذهب، قهر کردن با

بنیان‌های بومی، رو کردن به غرب، دل بستگی و وابستگی بی‌قید و شرط به غرب، پذیرفتن هرچه که از غرب - از اروپا و از آمریکا - می‌آید، بزرگ شمردن هر آنچه که متعلق به بیگانه است و حقیر شمردن هر آنچه که مربوط به خودی است؛ که در باطن خودش، تحقیر ملت ایران و تحقیر بنیان‌هایش را همراه دارد» (بیانات در جمع دانشجویان دانشگاه تهران، ۱۳۷۷/۲/۲۲).

ج) نفوذ فرهنگی

آیت الله خامنه‌ای در کنار سه نوع دیگر از نفوذ یعنی نفوذ اقتصادی، سیاسی و امنیتی، نفوذ فرهنگی را بسیار خطرناک دانسته، چنانکه ایمان و اعتقاد قلبی مردم را هدف اصلی آن می‌داند: «هدف و آماج تحرک دشمنان در زمینه ی فرهنگ، عبارت است از ایمان مردم و باورهای مردم. مسؤولان فرهنگی، باید مراقب رخنه ی فرهنگی باشند؛ رخنه‌های فرهنگی بسیار خطرناک است؛ باید حساس باشند، باید هشیار باشند» (بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱).

از دیدگاه ایشان نفوذ فرهنگی نسبت به تهاجم و شبیخون، روند خطرناک تری به خود گرفته است و به همان میزان هدف آن نیز پیچیده تر است. بر این اساس تهاجم یا شبیخون و یا ناتوی فرهنگی با هدف تغییر بنیادین در هویت ذهنی و روحی ملت‌هایی مانند ایران که نظم موجود را غیرمنصفانه می‌دانند، طراحی شده است. به عبارتی هویت‌سازی بر اساس اهداف غرب، به گونه ای که ملت‌ها را علیه حکومت‌های خود بشورانند یا ملت‌ها ارزش‌ها و هویت راستین خود را انکار کنند و طالب هویت غربی، نمادهای غربی و نیز زندگی غربی باشند، پایه و اساس تهاجم فرهنگی را تشکیل می‌دهد (دوستدار و ذوقی، ۱۳۹۸: ۵۸-۵۶).

ایشان در این باره می‌فرمایند: «تعریف‌هایی برای پیشرفت و کشور پیشرفته در دنیا معمول است؛ ما اغلب این‌ها را قبول داریم و رد نمی‌کنیم؛ مثلاً صنعتی شدن و فراصنعتی شدن کشور؛ شاخص‌هایی است که در دنیا برای یک کشور پیشرفته ذکر می‌کنند و ما این شاخص‌ها را رد نمی‌کنیم و قبول داریم. منتها توجه داشته باشید این شاخص‌ها را وقتی که به ما تحویل می‌دهند - به ما که تشکیل‌دهنده ی این شاخص‌ها نیستیم - در لابه لای آن، چیزهایی است که دیگر آن‌ها جزو شاخص‌های پیشرفت و توسعه نیست؛ چیزهایی را به میان می‌آورند که این صادر کردن فرهنگ مخالف با هویت و شخصیت ملی و میل برای وابسته

کردن کشورهاست.» (سخنرانی مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۸).

آیت الله خامنه‌ای در تبیین «نفوذ فرهنگی» در کنار نقش دشمن و توطئه‌های فرهنگی مختلف، به کاستی‌های مسؤولان و دست اندرکاران داخلی به عنوان یکی دیگر از عوامل مهم در ایجاد نفوذ فرهنگی تأکید کرده و با اشاره به تأثیر منفی تقصیرات، کم‌کاری‌ها و بی‌برنامه‌گی‌های داخلی بر فرهنگ عمومی فرمودند: «نمی‌خواهیم بگوییم همه‌ی آسیب‌های فرهنگی کار بیگانگان است؛ نه، خود ما هم مقصریم؛ مسئولان مختلف، مسؤولان فرهنگی، مسؤولان غیرفرهنگی، کم‌کاری‌ها، غلط‌کاری‌ها، این‌ها تأثیر داشته؛ ما همه را به گردن دشمن نمی‌اندازیم؛ اگرچه حضور دشمن را هم در زمینه مسائل فرهنگی نمی‌توانیم فراموش کنیم.» (بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱).

یکی دیگر از محورهای اساسی در تبیین نفوذ فرهنگی، ایجاد بسامد تبلیغاتی مسموم عیله منتقدان فرهنگ غیر اسلامی با برجسته‌سازی حربه آزادی و تأکید بر مسیرها و ابزارهای نوینی است که در مقایسه با روش‌های پیشین یک ویژگی مختص به خود یعنی خنثی بودن و غیرحساسیت‌زا بودن را داراست. این ابزارها دایره‌ای از آثار ادبی، هنری، کتاب، مقاله و... است که یا در حیطه زیبایی‌شناسی و یا در حیطه علم جای می‌گیرند و معمولاً به عنوان آثار خنثی و دغدغه‌های درونی بشری به آن‌ها نگریسته می‌شود. مقام معظم رهبری با تأکید به این مسیرهای جدید می‌فرماید: «اینکه ببینیم کسانی با استفاده از هنر، با استفاده از بیان، با استفاده از ابزارهای گوناگون، با استفاده از پول، راه مردم را بزنند، ایمان مردم را مورد تهاجم قرار بدهند، در فرهنگ اسلامی و انقلابی مردم رخنه ایجاد کنند، ما بنشینیم تماشا کنیم و بگوییم که آزادی است، این جور آزادی در هیچ جای دنیا نیست.» (بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱).

د) جنگ نرم و عملیات هماهنگ در چارچوب فضای مجازی

جنگ نرم دیگر مفهومی است که مقام معظم رهبری برای تبیین شیوه مخالفت دشمنان انقلاب اسلامی در سال ۱۳۸۵ به کار برده‌اند. ایشان در تعریف آن می‌فرمایند: «... امروز جنگ نظامی با ما خیلی محتمل نیست - نمی‌گوئیم به کلی منتفی است، اما خیلی محتمل نیست - لکن جنگی که وجود دارد، از جنگ نظامی اگر خطرش بیشتر نباشد، کمتر نیست؛ اگر احتیاط بیشتری نخواهد، کمتر نمی‌خواهد. در جنگ نظامی دشمن به سراغ

سنگرهای مرزی ما می‌آید، مراکز مرزی ما را سعی می‌کند منهدم بکند تا بتواند در مرز نفوذ کند؛ در جنگ روانی و آنچه که امروز به او جنگ نرم گفته می‌شود در دنیا، دشمن به سراغ سنگرهای معنوی می‌آید که آن‌ها را منهدم کند؛ به سراغ ایمان‌ها، معرفت‌ها، عزم‌ها، پایه‌ها و ارکان اساسی یک نظام و یک کشور؛ دشمن به سراغ اینها می‌آید که این‌ها را منهدم بکند و نقاط قوت را در تبلیغات خود به نقاط ضعف تبدیل کند؛ فرصتهای یک نظام را به تهدید تبدیل کند.» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۸/۷/۲۲).

مقام معظم رهبری با بصیرت و شناخت دقیق مفهوم «جنگ نرم» را مطرح کردند این گونه از جنگ از ویژگی‌های بسیار زیاد و متنوعی برخوردار بوده و اهداف خاصی را نیز دنبال می‌کند (پور حسن، ۱۳۹۳). آیت الله خامنه‌ای ابزار جنگ و نفوذ فرهنگی را فضای مجازی که در پی گسترش وسایل ارتباط جمعی و نیز فضای مجازی، برقراری ارتباط را بسیار تسهیل نموده است، دانسته و خاطر نشان می‌کنند: «مجموعه زنجیره به هم پیوسته رسانه‌های گوناگون - که حالا اینترنت هم داخلش شده است و ماهواره‌ها و تلویزیون‌ها و رادیوها - در جهت مشخصی حرکت می‌کنند تا سررشته‌ی تحولات جوامع را به عهده بگیرند؛ حالا که دیگر خیلی هم آسان و رو راست شده است.» (سخنرانی مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۸).

۳. اولویت‌های فرهنگی

در راستای آینده پژوهی امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران و با مروری بر بیانات و سیره عملی آیت الله خامنه‌ای در سال‌های رهبری اولویت‌های فرهنگی ذیل شامل موضوعات، مسائل و چالش‌های اساسی است که ناظر به ارزش‌ها، الگوهای رفتاری، محصولات و نمادهای فرهنگی کشور در سطوح فرهنگ ملی (اسلامی- ایرانی)، عمومی و حرفه‌ای می‌باشند. اولویت‌ها، معیار و مبنای تخصیص منابع و امکانات کشور برای تحقق اهداف و چشم‌انداز فرهنگی کشور محسوب می‌شوند.

۱. تأکید بر هویت اسلامی، ایرانی و انقلابی؛ قرآن و عترت، انتظار منجی، نماز و مسجد، ولایت فقیه، فرهنگ بسیجی، ایثار و جهاد و شهادت، زبان، ادبیات و خط فارسی.
۲. نهاد خانواده و جمعیت؛ الگوسازی خانواده اسلامی- ایرانی، تسهیل ازدواج، تحکیم خانواده و کاهش طلاق، جمعیت مطلوب (کیفی و کمی).

۳. سبک زندگی اسلامی- ایرانی؛ معماری و شهرسازی اسلامی- ایرانی، عفاف، پوشش و آرایش بر اساس فرهنگ اسلامی- ایرانی، صله رحم و الگوهای تعاملات اجتماعی، خانوادگی و فردی با اولویت کودکان، نوجوانان و زنان.
۴. اخلاق و فرهنگ عمومی جامعه:
- الف) فرهنگی؛ صداقت، راستگویی و درستکاری، تعاون و کارجمعی.
- ب) اجتماعی؛ اعتماد اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر، شایسته سالاری، انضباط اجتماعی، قانون‌گرایی و رعایت حقوق دیگران، فرهنگ حفظ محیط زیست.
- ج) اقتصادی؛ فرهنگ پیشرفت، اخلاق و فرهنگ کار و کارآفرینی، وجدان کار و اتقان در عمل، فرهنگ مصرف صحیح و پرهیز از اسراف، تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری و رعایت حلال و حرام بویژه رباخواری.
- د) سیاسی؛ وحدت، امنیت و اقتدار ملی حول ولایت فقیه، سلامت اداری، مردم‌سالاری دینی، مشارکت عمومی و عدالت اجتماعی، استقلال‌خواهی و آزادی مشروع و قانونمند.
۵. هنر؛ ساماندهی سینما، تئاتر، موسیقی و هنرهای سنتی و محصولات چندرسانه‌ای و تربیت هنرمندان متعهد.
۶. قدرت نرم؛ بسیج و هم‌افزایی نیروها، تقویت سرمایه‌ها و قدرت نرم.
۷. اطلاعات، ارتباطات و رسانه؛ تقویت محتوا، مصونیت‌بخشی و توسعه زیرساخت‌ها، نظام‌های جامع اطلاعاتی، ارتباطاتی و رسانه‌ای کشور.
۸. تعامل منطقه‌ای و جهانی؛ گفتمان‌سازی برای تمدن نوین اسلامی و بیداری اسلامی، حمایت از مستضعفین و مقابله با نظام سلطه جهانی.
۹. نظام فرهنگی فراگیر و کارآمد؛ ساماندهی جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، استقرار نظام جامع راهبری و مدیریت فرهنگی کشور، مهندسی نظام‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... کشور با رویکرد فرهنگی و تربیت نیروی انسانی کارآمد بخش فرهنگی.
۱۰. محصولات و صنایع فرهنگی؛ توسعه صنایع و محصولات فرهنگی، هنری و چندرسانه‌ای.

۴. راهبردهای خرد و کلان در زمینه ارتقای امنیت فرهنگی

در فرایند آینده پژوهی امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران، اصلی ترین راهبردهای خرد و کلان امنیت فرهنگی در منظومه فکری آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی شامل موضوعات و محورهای ذیل می باشد:

۱. نهادینه سازی فرهنگ تمسک به قرآن و عترت (امام عصر (عج) و تبیین، ترویج، تقویت و ساماندهی شعائر الهی، نمادها و آیین های اسلامی - ایرانی؛
۲. بازآفرینی نظام فکری، ساختارهای رسمی و غیررسمی و میراث تمدنی جامعه مبتنی بر جهان بینی و تعالیم اسلام ناب محمدی (ص)؛
۳. تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و ایمن سازی خانواده؛
۴. جلوگیری از کاهش نرخ باروری کل و ارتقای آن متناسب با آموزه های اسلامی، اقتضائات راهبردی کشور، مطالعات جمعیت شناختی و آمایش و پایش مستمر جمعیتی؛
۵. طراحی و نهادینه سازی آداب و سبک زندگی اسلامی - ایرانی در زمینه های فردی، خانوادگی و اجتماعی مبتنی بر تقوای الهی و با الهام از سیره معصومین (ع)؛
۶. انسجام بخشی و تقویت مشارکت فراگیر و نظام مند نهاد خانواده، نظام تعلیم و تربیت، سازمان های اجتماعی و اداری و سایر نهادهای مرتبط در گسترش نظم و انضباط، قانون گرایی و احساس امنیت عمومی و ظرفیت سازی و فرهنگ سازی برای رفع موانع فرهنگی، ساختاری و رفتاری؛
۷. تبیین، نهادینه سازی و ارتقای اخلاق و رفتار و نظام حقوقی اسلام در حوزه های اجتماعی و سیاسی؛
۸. طراحی و استقرار الگوی اسلامی اخلاق و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه تولید، توزیع و مصرف؛
۹. تبیین، ترویج و نهادینه سازی هنر متعهد، تعالی بخش، شوق آفرین و استکبارستیز و تعمیق درک زیباشناسانه عمومی و بهره گیری از ظرفیت هنر در تحکیم فرهنگ اسلامی - ایرانی و گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)؛
۱۰. طراحی و استقرار نظام جامع و کارآمد اطلاعات، ارتباطات و رسانه ای مبتنی بر آموزه های دینی، انقلابی و ارزش های اخلاقی، مقتضیات راهبردی کشور و سیاست های کلی نظام؛

۱۱. گسترش تأثیرگذاری و ارزش‌آفرینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر معرفی دستاوردها و الگوهای موفق در سطح جهانی برای جهانی شدن گفتمان اسلام ناب محمدی(ص) در موضوعات و مسائل بشری و جهانی؛
۱۲. بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای فرهنگی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مبتنی بر نقشه مهندسی فرهنگی کشور؛
۱۳. ساماندهی جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، راهبری فعال جنگ نرم و ارتقای مؤلفه‌های قدرت نرم نظام اسلامی.

نتیجه‌گیری

رهبران ملت‌ها باید دارای نگاه و تفکر راهبردی و کلان باشند تا بتوانند جامعه و کشور را به سمت اهداف خود هدایت نمایند. رهبر حکیم و فرزانه انقلاب اسلامی ایران آیت الله خامنه‌ای، از جمله رهبرانی است که در جایگاه ولایت فقیه، دارای نگاه و تفکر راهبردی و کلان در حوزه‌های مختلف از جمله امنیت فرهنگی برای آینده‌سازی و اداره نظام جمهوری اسلامی ایران در محیطی واقعی و پویا می‌باشند. نگاه و تفکر ایشان دارای ماهیتی نزدیک به آنچه در منابع علمی به آن تفکر راهبردی و نگاه کلان می‌نامند، می‌باشد. ایشان سال‌ها است که با رویکرد آینده‌پژوهانه مسئولان نظام را نسبت به خطرات، چالش‌ها و آسیب‌ها در حوزه امنیت فرهنگی که امروزه از آن با عنوان امپریالیسم فرهنگی، جنگ سرد فرهنگی، شبیخون (تهاجم) و یا ناتوی فرهنگی یاد شده و به شدت گریبانگیر جامعه است، انذار داده‌اند.

مروری بر وقایع و جریان‌های انقلاب اسلامی ایران گویای این واقعیت است که توجه و اهمیت به مقولاتی همچون شناسایی و رصد فرهنگی؛ تبیین روند و فرایند فرهنگی؛ برنامه‌ریزی فرهنگی؛ مدیریت و نظارت فرهنگی، آسیب‌شناسی و ارائه راهبرد فرهنگی ذیل آینده‌پژوهی امنیت فرهنگی در دوران زعامت آیت الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی نه تنها کم‌رنگ نشده، بلکه به جرأت می‌توان ادعا کرد که مهمترین و کلیدی‌ترین مقوله‌ای با رویکرد آینده‌پژوهانه است که ایشان طی سال‌های مسئولیت‌شان چه در دوران ریاست جمهوری و چه در سال‌های زعامت و رهبری، مورد توجه و تذکر جدی قرار داده و پیکان توجه مقامات و اندیشمندان جامعه را به آن معطوف کرده‌اند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آشنا، حسام الدین و اسمعیلی، محمدصادق (۱۳۸۸). «امنیت فرهنگی: مفهوم فراسوی امنیت ملی و امنیت انسانی»، راهبرد فرهنگ، شماره ۵، بهار، صص ۷۳-۸۹.
- آشوری، داریوش (۱۳۹۶). **تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ**، تهران: آگاه.
- آشوری، داریوش (۱۳۸۷). **دانشنامه سیاسی**، تهران: نشر مروارید.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۴). «عدالت مهدوی و امنیت»، **انتظار موعود**، شماره ۱۳، پاییز، صص ۱۵۶-۱۳۱.
- براتلو، فاطمه (۱۳۹۱). «امنیت فرهنگ و راهبردهای کلان آن در حوزه مدیریت فرهنگی»، **جامعه پژوهی فرهنگی**، سال سوم، پاییز و زمستان، صص ۲۵-۱.
- پور حسن، ناصر (۱۳۹۳). «تحول مفاهیم دشمن‌شناسی فرهنگی در اندیشه مقام معظم رهبری؛ از تهاجم فرهنگی تا رخنه فرهنگی»، **سایت خبری تحلیلی بصیرت**، ۴ آبان ماه.
- حسینی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۴). «آینده پژوهی در مدیریت تهدیدات و آسیب‌های سبک زندگی ایرانی-اسلامی»، **مجموعه مقالات همایش ملی سبک زندگی، نظم و امنیت**، زنجان: انتشارات دانشگاه زنجان،
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۹۳). **بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی**، فروردین ماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۸۹). **بیانات در دیدار هنرمندان و دست‌اندرکاران صداوسیما**، ۴ اسفندماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۸۸). **بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری**، ۲۲ مهرماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۸۵). **سخنرانی مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های سمنان**، ۱۸ آبان ماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۷۷). **بیانات در جمع دانشجویان دانشگاه تهران**، ۲۲ اردیبهشت ماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۷۷). **بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش آسیب‌شناسی انقلاب**، ۱۵ اسفندماه.

فصلنامه مطالعات سیاسی؛ سال یازدهم، شماره ۴۴، تابستان ۱۳۹۸

- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۷۳). **بیانات در دیدار هنرمندان و مسؤولان فرهنگی کشور**، ۲۲ تیرماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۷۱). **بیانات در دیدار اعضای دفتر ادبیات و هنر مقاومت حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی**، ۲۲ تیرماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۷۱). **بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی**، ۲۱ مردادماه.
- خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۶۹). **بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی**، ۱۳ آذرماه.
- خوش‌فر، غلامرضا (۱۳۷۸). «نقش امنیت در تحقق قانون‌گرایی در جامعه». **اطلاعات سیاسی - اقتصادی**، شماره ۱۴۴-۱۴۳، مرداد و شهریور، صص ۹۶-۱۰۱.
- دوستدار، رضا و ذوقی، صفی‌الله (۱۳۹۸). «بررسی مفهوم «نفوذ» در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)». **فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی**، سال شانزدهم، شماره ۴۹، تابستان، صص ۳۷-۶۶.
- رجایی، زهرا (۱۳۹۶). «نسبت امنیت فرهنگی و تمدن اسلامی در جمهوری اسلامی ایران؛ مروری بر تئوری‌ها». **سیاست‌دانشگاه تربیت مدرس**، شماره ۱۵، پاییز، صص ۷۸-۵۷.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۷). **زمینه فرهنگ‌شناسی تألیفی در انسان‌شناسی فرهنگی و مردم‌شناسی**، تهران: عطار.
- روحانی، محمود (۱۳۶۸). **المعجم الاحصایی لالفاظ القرآن الکریم: فرهنگ آماری کلمات قرآن کریم**، المجلد الاول، مشهد: آستان قدس رضوی.
- شفیعی سروسستانی، ابراهیم و خبازی، مجید (۱۳۹۳). **رسانه ملی و فرهنگ؛ راهبردها، سیاست‌ها و محورهای برنامه‌سازی**، قم: اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه.
- علوی، سید مهدی (۱۳۹۵). «تاثیر جهانی شدن بر امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، **مدیریت و پژوهش‌های دفاعی**، شماره ۸۰، بهار، صص ۱۵۴-۱۲۳.
- گوردن، کریستوفر و ماندی، سایمون (۱۳۸۱). **دیدگاه‌های اروپایی درباره سیاست فرهنگی**، ترجمه‌هادی غبرائی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵). **جامعه‌شناسی**، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- محرمی، توحید (۱۳۹۷). «آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین ایرانی اسلامی»، **دو فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی**، شماره ۱، بهار و تابستان، صص ۸۹-۶۵.

آینده پژوهی امنیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران...

معینی، جهانگیر (۱۳۷۴). *نظریه و فرهنگ*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
موسوی خمینی، امام سید روح الله (۱۳۷۹). *صحیفه امام*، جلد ۳: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
نوروزی خیابانی، مهدی (۱۳۷۴). *فرهنگ اصطلاحات سیاسی*، تهران: نشر نی.

(ب) منابع انگلیسی

Bell, Wendell (2003). **Foundations of Futures Studies**, New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Publishers.

